

СПЕЦИФІКА ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ І СУБ'ЄКТІВ ЇЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядаються специфіка заочної форми навчання, і суб'єктів її освітнього процесу. Розглянуті потенціал і особливості заочної педагогічної освіти в сучасних умовах. Наведено специфічні риси заочної форми навчання. Описано певні негативні риси заочної освіти, які об'єктивно утруднюють процес педагогічного стимулювання професійної компетентності студентів.

Ключові слова: заочне навчання, специфіка заочної форми навчання, студент-заочник, безперервне навчання, елементи дистанційного навчання.

Будь-якому суспільству необхідний оновлений процес освіти для вирішення завдань XXI століття, пов'язаних з забезпеченням інтелектуальної незалежності, виробництвом і просуненням нових знань, підготовкою і формуванням відповідальних і освічених громадян і високо кваліфікованих спеціалістів, без яких неможливий ні економічний, ні соціальний, ні культурний, ні політичний прогрес. Оскільки суспільство все більше і більше потребує знань, освіта, особливо вища, виступає основним компонентом культурного соціально-економічного розвитку людства. Тому розвиток освіти в більшості країн світу віднесено до найважливіших національних пріоритетів.

В Україні також відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується суттєвими змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу. Нова соціально-економічна ситуація в нашій країні призвела до того, що перед вищою школою було поставлено нові цілі і завдання, основним напрямом діяльності вищої школи на даний момент має стати задоволення потреб особистості в знаннях, які б дозволяли адаптуватися в сучасному швидкоплинному світі. А це насамперед вимагає належного кадрового супроводу, впровадження науково-обґрунтованої підготовки викладацьких кадрів для вищої школи.

Пріоритетна увага при формуванні вищої освіти в Україні має надаватися підготовці нової генерації науково-педагогічних кадрів – національної еліти, здатної трансформувати в собі нову освітньо-світоглядну парадигму національно-державного творення, гуманістичного вознесіння самоцінності особистості вихованця [2, с.32].

Заочна педагогічна освіта продовжує відігравати важливу роль у підготовці висококваліфікованих кадрів для сучасної Української школи. Упродовж останніх десятиліть незмінно високим залишається відсоток тих хто здобуває вищу педагогічну освіту за заочною формою навчання. Вони як правило, усвідомлено підходять до вибору педагогічної професії, і є важливою опорою держави у вирішенні глобальних соціокультурних, освітньо-виховних завдань.

У 90-і роки минулого століття отримало свій розвиток і науково-педагогічне обґрунтування дистанційне навчання, яке стало певною мірою розглядатись як поліатив заочної форми навчання, але як і раніше існує недооцінка можливостей і особливостей системи заочної освіти, тоді як кількість тих, хто навчається в цій системі, залишається досить високим.

У дослідженнях науковців (В. П. Андрущенко, Г. О. Атанов, О.Г.Балл, В. І. Бондар, В.П. Вахтерова, Б.Гершунський, І. А. Зязюн, М.З.Згуровський, Б.І. Корольов, Н. Г. Ничкало, О. Г. Мороз, С. О. Сисоєва, Д. В. Чернілевський та ін.) наголошується на необхідності підготовки фахівців нової генерації, спроможних адаптуватися до швидкоплинних змін у професійній діяльності, самостійно поповнювати професійні знання та збагачувати власний професійний досвід упродовж усього життя. Упровадження ідеї безперервної освіти з урахуванням чинників сьогодення розглядається переважно в межах налагодження й поширення дистанційної освіти (О.О. Андреев, Н.В.Морзе, Е. С.Полат, Н.Г. Сиротенко, О.В.Хуторський та інші). Проте більш традиційною і ефективною в Україні є заочна форма навчання, яка поряд з денною охоплює сьогодні всю систему професійної підготовки педагогів у ВНЗ.

Заочне навчання за відповідних умов може забезпечити доступ до якісної вищої світи широким верствам населення незалежно від міста проживання та умов роботи, гнучко реагувати на запит ринку праці, більше використовувати педагогічний, науковий, кадровий потенціал виші.

Мета статті полягає в розгляді потенціалу і особливостей заочної педагогічної освіти в сучасних умовах.

Специфікою заочної форми навчання є те, що вона в умовах ринкової економіки набуває якісно нового характеру, надаючи студентам можливість вибору форми отримання знань, сприяє інтенсифікації процесу підготовки фахівців, є економічною і економічною формою здобуття освіти, дозволяє без відриву від виробництва підвищити кваліфікацію, забезпечуючи безперервне навчання особистості. В силу своєї специфіки ця форма навчання ставить професорсько-викладацький склад перед необхідністю пошуку нестандартних шляхів і засобів підготовки педагогічних кадрів на основі нових освітніх технологій, що сприяють швидкій трансформації знань максимально орієнтованих на включення студента як суб'єкта освітнього процесу в самостійну пізнавальну діяльність, що лежить в основі самоосвіти і самовиховання. Специфічними рисами заочної форми навчання є:

- відсутність адаптаційного періоду, надзвичайно важливого для формування своєрідного психологічного настрою студентів, створення в них установки на сприйняття системних знань, практичних умінь і навичок, що становлять основу професійної компетентності;
- інше, ніж на стаціонарі, співвідношення обсягу аудиторного матеріалу і самостійної роботи студентів;
- різновіковий склад учнів;
- можливість теоретичної підготовки студентів через цикл спеціально організованих сесійних занять, які забезпечують контактну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу;
- інтенсифікація навчально-пізнавальної діяльності студентів-заочників у період сесії;
- дискретний характер взаємодії викладача і студента;
- організація самостійної роботи, питома вага якої набагато перевищена в порівнянні з денною формою навчання і вимагає фактично 80-90% часу для глибокого і міцного засвоєння знань, формування вмінь і навичок, що лежать в основі професійної компетентності [1, с.160].

Система навчання без відриву від виробництва, разом зі своїм вкладом у виконання державного замовлення по підготовці необхідних для регіону фахівців з вищою педагогічною освітою, виконує важливу соціальну функцію, даючи можливість отримати і завершити вищу освіту громадянам, які з тих або інших причин не можуть цього зробити на стаціонарі.

Сьогодні різко зростає потреба здобуття вищої освіти серед випускників шкіл, початкових і середніх професійних установ, осіб, звільнених зі збройних сил. Крім того, розвиток ринкових стосунків призводить до необхідності перерозподілу, перепрофілювання фахівців, що спонукає деяких з них здобувати вищу освіту або другу (і навіть третю) вищу освіту. Є приклади, що свідчать і про те, що навіть деякі люди пенсійного віку вступають до ВНЗ з метою розширення кругозору, надбання свого "Я", прагнення довести передусім собі свою спроможність у такі зрілі роки.

Існують різні категорії студентів, які вступають на заочне відділення. Серед них:

- ті, які мають вищу освіту;
- такі, хто закінчив середні професійні заклади;
- ті, які працюють у системі освіти;
- такі, хто перейшов з денної форми навчання на заочну;
- такі, хто прийшов у ВНЗ після школи.

Вік коливається від 19 до 55 років.

Специфіка заочної форми навчання визначає специфіку студента-заочника, соціально-психологічний портрет якого припускає ряд особливостей. Загалом, на основі здійснення теоретичної і дослідно-педагогічної діяльності можна в узагальненому вигляді представити соціально-психологічний портрет сучасного студента-заочника в усій його суперечності.

Ця категорія студентів є неординарною за складом. Виступаючи об'єктом, студент-заочник випробовує на собі вплив макро- і мікросоціуму.

Під мікросоціумом розуміється той соціально-економічний і культурний простір, який виступає інтегративним стимулом, що спонукає людину до актуалізації характерних для нього сутнісних сил.

Мікросоціум – це середовище суб'єкта, з властивими йому специфічними регіональними, національно-етнічними, професійними, особовими особливостями, особливою інтелектуально-моральною атмосферою, унікальним способом міжособових стосунків - усе те, що створює неповторний дух, формує менталітет співтовариства, колективу, групи, особистості.

Студент-заочник включений у своєрідну чотиривимірну систему залежності (соціальну, професійну, навчальну, побутову), що в комплексі визначає його особливий соціальний настрій, який є психічним станом, прояв якого пов'язаний з реакцією на події як глобально-масштабного (у світі, країні, регіоні), так і особово-побутового (у сім'ї, на роботі). Виразною особливістю соціального настрою є феномен його трансформації на індивіда, мікрогрупу, групу, що створює ефект зараження і поширення цієї психічної освіти. Причому, стає очевидною залежність соціального настрою від громадської ситуації у світі і країні, довколишньої інфраструктури, матеріального становища, професійного статусу, стану здоров'я суб'єкта і т.п.

Практика показує, що навіть особливості нервової системи, тип вищої нервової діяльності, що проявляється в темпераменті, також впливають як на соціальний настрій, так і на умонастрій. Тому при формуванні академічних груп важливо (чого практично ніколи не робиться) враховувати психофізичний стан тих, хто вступає в міжособовий і професійний контакт осіб. Йдеться про комплектацію своєрідних гомогенних груп, склад яких приблизно рівний за віком, психофізичній сумісності, рівнем культури, вихованості, міри мотивованості, рівнем загального і професійного розвитку, досвіду професійної діяльності, духовних запитів і спрямувань, ціннісних орієнтацій [1].

Якщо не враховувати наведених вище умов, то неминуче виникне ситуація деструктивної взаємодії, яка перешкоджатиме створенню освітнього "мініпростору" на рівні студентської групи.

Соціальний настрій, безумовно, впливає на формування професійної компетентності будь-якої спрямованості і рівня. Пояснюється це перспективою затребуваності конкретної професії в суспільстві, що повинне знайти своє відображення в пріоритетності конкретного виду педагогічної діяльності.

Серед позитивних характеристик, що потенційно сприяють продуктивному здійсненню педагогічного стимулювання професійної компетентності майбутнього педагога, виділяються наступні:

- як правило, студент-заочник - це людина, що зробила усвідомлений вибір своєї професійної діяльності;
- його відрізняє певний життєвий і професійний досвід, що дозволяє йому диференціювати сприйману навчальну інформацію з позиції її актуалізації, теоретичної і практичної значущості;
- в освіті краща студентів-заочників бачить духовну цінність;
- студент-заочник, виконуючи багаторольові функції (громадянина, фахівця, студента, сім'янина, члена колективів - (трудового і студентського і т.д.) більше соціалізований, ніж студент денної форми навчання, що, безумовно, збагачує його статус, формує креативне, гнучке ставлення до різних видів діяльності, і передусім, до навчально-пізнавальної та науково-дослідної.

Практика показує, що студенти, які здобувають вищу педагогічну освіту без відриву від основної діяльності, відкриті для спілкування, діапазон їхніх інтересів досить широкий, мотивація стійка.

У той же час, сьогодні можна говорити і про певні негативні риси студентів-заочників, які об'єктивно утруднюють процес педагогічного стимулювання їхньої професійної компетентності. Серед них такі, як-то:

- прагматична націленість на отримання диплому про освіту як засобу придбання формального статусу фахівця з вищою освітою без подальшого включення в діяльність за профілем цієї спеціальності;
- виходячи з цього недостатня мотивація до глибокого і міцного засвоєння знань, умінь, навичок, що лежать в основі професійної компетентності повчального;
- невміння організувати самостійну роботу як у сесійний, так і в міжсесійний періоди;
- слабка орієнтація в сучасних проблемах освіти;
- іноді відсутність досвіду професійно-педагогічної діяльності;
- недостатня ерудиція, вузький кругозір і т.ін. [1, с.165].

Враховуючи особливості студентів-заочників, важливо мати на увазі, що ця категорія, маючи певний рівень соціальної, професійної, психологічної компетентності, внутрішньо зорієнтована на іншу рольову поведінку у ВНЗ, ніж студент стаціонару. Досвід показує, що стосунки викладача і студентів-заочників повинні будуватися на суб'єкт-суб'єктній основі, що припускає демократичний стиль, взаємоповагу, визнання почуття власної гідності тощо, що не виключає провідну управляючу роль професорсько-викладацького складу у формуванні компетентного фахівця. Для студента-заочника створюється своєрідна "звично-незвична" обстановка, коли він з'являється на заняття тільки в період навчально-екзаменаційних сесій.

Питання про те, чи потрібна заочна освіта і чи виправдовує вона себе - так і залишається відкритим. На наше переконання - ця форма навчання не лише потрібна, але й має свої переваги в підготовці грамотних і творчих педагогів. Адже

багато наших студентів прийшли на перший курс не відразу після шкільної лави, коли за плечима немає практичного досвіду виховної і викладацької роботи. Серед студентів-заочників нашого факультету - вихователі дитячих дошкільних закладів, учителі, тобто ті, кому проблеми і методика виховання і навчання відомі на власному досвіді роботи, а не тільки з абстрактних фраз підручників ВНЗ.

Існуючі категорії заочників вимагають диверсифікації в змісті, способах і засобах підготовки фахівця для системи освіти як в цілому, так і в процесі формування професійної компетентності зокрема.

Очевидно, що для практикуючого педагога, який має середню професійну освіту, навчання у ВНЗ без відриву від виробництва є засобом підвищення кваліфікації.

Для студента, який має вищу освіту, як педагогічну, так і непедагогічну, заочне навчання виступає засобом отримання другої спеціальності.

Для заочника, котрий поступив у ВНЗ після закінчення школи, безвідривна педагогічна освіта служить засобом входження в професію на імпліцитному рівні, який свідчить про приховану, іноді неусвідомлювану мотивацію до подібного роду людської діяльності.

Можна виділити й інші категорії студентів-заочників. Наприклад, що навчаються паралельно у двох освітніх установах, одне з яких може бути середнім професійним і за профілем не співпадати з педагогічною спеціальністю.

Усе це припускає особливу організацію освітнього процесу, який стимулює студента-заочника, що входить в ту або іншу категорію, до формування різнорівневої професійної компетентності. Звідси виникає необхідність розробки диференційованих навчальних планів з інваріантним і варіативними компонентами, особливих навчальних програм, навчально-методичної і довідкової літератури, графіка виклику на навчально-екзаменаційні сесії, введення спеціального моніторингу якості знань. Очевидно, що в цьому випадку має бути особливим чином організована самостійна робота студентів-заочників, що супроводжується спеціальною адресною навчально-методичною літературою, розробкою навчальних модулів, використанням технічних засобів навчання, застосуванням нових інформаційних технологій, упровадженням в освітній процес засобів дистанційної освіти.

Заочна форма навчання може успішно вирішувати завдання по формуванню професійної компетентності при грамотному управлінні, що є спеціально організованою діяльністю по плануванню, організації, контролю і аналізу освітнього процесу.

Заочна форма навчання припускає особливу організацію. Навчальний рік на заочному відділенні складається, як правило, з двох основних навчально-екзаменаційних сесій: зимової і літньої, дозволяючи студентам-заочникам без збитку для основної діяльності включитися в процес контактного навчання.

На жаль, у цілому економічна для держави заочна форма навчання обходиться недешево студентам, що живуть на значній відстані від ВНЗ. Оплата проїзду, харчування, проживання в сесійний період для певної частини студентів стає перешкодою для повноцінного включення в навчальний процес.

Це не може не викликати занепокоєності ректорату, деканату, кафедр, зобов'язаних шукати вихід з такої ситуації. Вирішення проблеми можливе при створенні особливих стимулювальних умов: використанні нових інформаційних технологій, у тому числі елементів дистанційного навчання, складання індивідуальних програм навчання, підготовки спеціальних комплектів строго адресної навчально-методичної літератури, розробки телевізійної версії академічних лекцій і т.п. і, що найважливіше, методично грамотній організації самостійної роботи в міжсесійний період.

Навчально-екзаменаційні сесії та міжсесійна робота, яка також планується по семестрах і проводиться за розкладом, утворюють єдиний, цілісний педагогічний процес, що має свою специфіку.

Специфіка полягає в особливій структурі навчального року, що включає, як відзначалося, дві обов'язкові навчально-екзаменаційні сесії і міжсесійну роботу, обов'язкове виконання контрольних робіт майже з усіх предметів циклу ВНЗ, виконання яких є допуском до складання відповідного іспиту.

У міжсесійний період студентів трапляється нагода отримати консультацію по виконанню контрольних, курсових і випускних кваліфікаційних робіт по майбутній формі звітності, здати достроково заліки й іспити з попереднім виконанням контрольної роботи, за відсутності якої студент не допускається до іспиту.

На відміну від денного відділення студенти, що здобувають вищу педагогічну освіту за заочною формою навчання, зобов'язані пройти установчу сесію, мета якої підготувати першокурсників до зимової сесії через систему лекційних, семінарських, лабораторно-практичних занять і організувати самостійну роботу в міжсесійний період I семестру.

Навчально-екзаменаційні сесії є, з одного боку, способом підведення підсумків міжсесійної самостійної пізнавальної діяльності студентів, а з іншого, - формою включення студентів у новий етап пізнавального процесу. При цьому студенти слухають лекції, беруть участь в інших формах освітнього процесу.

Як правило, самою насиченою в інформаційному відношенні є літня, перевідна сесія.

Зважаючи на специфіку організації навчального процесу на заочному відділенні, а також контингенту студентів (різновіковий склад, віддаленість від ВНЗ місця проживання, різний рівень культури, загальноосвітня і професійна підготовка, належність до широкого спектру професій і т.д.), ВНЗ зобов'язаний продумати особливу, диверсифікаційну стратегію і тактику формування професійної компетентності продуманою системою стимулювальних засобів.

Одними з таких засобів є елементи дистанційної освіти, які можуть "перебудувати систему освіти, відкрити перед нею єдиний інформаційний простір і оснастити відповідним інструментарієм усіх, хто бажає, незалежно від місця, часу та їх умінь користуватися новітніми досягненнями найбільш просунутих навчальних закладів світу упродовж усього життя" [3, с.5].

Таким чином, заочна форма навчання, що отримала у вітчизняній і світовій практиці визнання як ефективний, економічний і економічний спосіб підготовки кваліфікованих фахівців, містить у собі величезний потенціал, успішне використання якого можливе при вирішенні багатьох проблем, у тому числі проблеми формування професійної компетентності викладача засобами педагогічного стимулювання.

Специфіка заочної форми навчання полягає в інтеграції теорії і практики формування соціальних і професійних якостей студентів у процесі отримання і застосування знань, умінь і навичок. В умовах ринкової економіки заочна форма навчання набуває якісно нового характеру, надаючи студентам можливість вибору способів придбання знань; сприяє інтенсифікації процесу підготовки фахівців; є економічною і економічною формою здобуття освіти; дозволяє без відриву від виробництва підвищити кваліфікацію, забезпечуючи безперервну освіту особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вяликова Г.С.* Педагогическое стимулирование профессиональной компетентности учителя в условиях заочной формы обучения : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Вяликова Галина Сергеевна. — Коломна, 2006. — 381 с.
2. *Мороз О. Г.* Педагогіка і психологія вищої школи : Навчальний посібник / Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. [за ред. О. Г. Мороза]. — К.: НПУ, 2003. — С. 32.
3. *Овсянников В. И.* Модуль I. Что такое ДО? Общая постановка проблемы и дидактическое обоснование особенностей применения Категории дистанционного образования/обучения // Начальный курс дидактики дистанционного образования обобщающая монография / Под ред. В. И. Овсянникова. — М.: Педагогика, 2006. — С. 5.

Подано до редакції 10.06.11
